

יחס הנאצים ליהדותם של 'ההרריים' ושל עדות מזרחיות אחרות

מרדכי אלטשולר

במחקר הענף של תקופת השואה אין כמעט בנמצא התייחסות אל רכבות היהודים ההרריים (יהודי הקאווקאז המזרחי). לפי מיפקד האוכלוסין הסובייטי מדצמבר 1926, שרק בו התפקדו היהודים ההרריים כקבוצה אתנית נפרדת, מנתה עדה זו 25,866 נפשות. ניתן להעריך, כי ערב המלחמה בין רוסיה לגרמניה היו בברית-המועצות בין 35 ל-37 אלפים יהודים הרריים.¹ בשלהי שנת 1942 כבש הצבא הגרמני את שטחי הרפובליקות האוטונומיות הצפון-אוסטינית והקאברדינו-באלקארית שבקאווקאז הצפוני. היהודים ההרריים בקאווקאז שמרו בקפדנות על אורח-חייהם, מנהגיהם ולבושם, ומבחינות רבות הם היו דומים יותר לשכניהם המוסלמים מאשר לאחיהם האשכנזים שישבו בסביבתם. באזור שנכבש על-ידי הגרמנים בצפון קאווקאז נמצאו מספר כפרים, שרוב תושביהם היו יהודים הרריים וכן קהילה גדולה יחסית בעיר נאלצ'יק.

התעודות והעדויות המעטות העומדות לרשותנו מלמדות, כי הנאצים לא הפלו בין היהודים ההרריים ליהודים הרוסיים באותם ישובים שבהם התגוררו בני שתי העדות בצוותא. גם כאשר היה ברור לשלטונות הגרמניים, כי מדובר ביהודים הרריים ולא ביהודים רוסיים, הם רצחו אותם, כמו את אחיהם, כפי שמעידה תעודה גרמנית על רציחת 114 יהודים הרריים בקולחוז על שם שאומיאן בקרים.² בכפרים שעיקר תושביהם היו יהודים הרריים הם נרצחו סמוך לכיבוש הגרמני, כנראה, על ידי עוצבות המבצע (איינזאצגרופן), שבאו בעקבות צבא הכיבוש.³ ואילו בנאלצ'יק הושהה רצח היהודים ההרריים עקב התערבות של נציג משרד החוץ הגרמני, שסבר כי רציחתם בהמון עלולה להזיק לתוכניות הנאציות לשיתוף-פעולה מצד האוכלוסיה

1 התייחסות מסוימת ליהודים ההרריים בשואה — ראה: קלבן. נתונים דמוגרפיים עליהם — ראה: יהודים הרריים.

2 זה לשון הדיווח הגרמני בנדון מ-16 במארס 1942:

למיפקדת השדה דווח על-ידי תושב הקולחוז שאומיאן, כי במקום זה עדיין נמצאים 114 יהודים. מדובר ביהודים הרריים, המכונים תאטים. הם הושבו שם בעזרת כסף אמריקאי בשנת 1939. המקום לא צוין במפה... והוא נמצא בערך 3-4 ק"מ מזרחה מפורפירובקה... כשיתוף עם הס"ד, תושבים אלה יושבו מחדש [משמע נרצחו].

המיקרופילם של תעודה זו — ראה: איו"ש, JM/2996

3 על נושא זה אני דן ביתר הרחבה בספרי על תולדות היהודים ההרריים, שייצא לאור בקרוב בהוצאת מכון בן-צבי.

המקומית הכללית. נראה אפוא כי במימשל הגרמני בצפון הקאווקאז היו גישות שונות בדבר המדיניות שיש לנקוט כלפי היהודים ההרריים: עמדת משרד החוץ, שביקש מסיבות תועלתיות להימנע לפי שעה מרציחתם ההמונית, ולעומתה עמדת שרותי הביטחון ופולגות המבצע, שהיו להוטם להשמיד ככל האפשר יותר יהודים. הבדלי גישות אלה עוררו, קרוב לודאי, את הברורים בדבר השתייכותם של היהודים ההרריים לעם היהודי.

השאלות מקאווקאז השתלבו בכירור דומה, שהתנהל בנושא זה עקב השתדלותה של קבוצה קטנה מקרב יהודי גרוזיה, בוכארה, איראן ואפגאניסטאן בצרפת, שניסו להציל את עצמם בטענה כי אין הם יהודים אלא בני עמים אחרים שקיבלו את הדת היהודית.⁴

ערב פלישת הנאצים לברית-המועצות, פירסם 'המכון לחקר הגבולות וחוץ-לארץ' שבגרמניה⁵ חוברת בשם 'רשימת האומים, העמים והשבטים של האזורים שהיו פעם ברית-המועצות'. החוברת, שנועדה לשמש מדריך לצבא הכיבוש ולמימשל הגרמני על אודות ההרכב האתני של אוכלוסיית ברית-המועצות, דנה ביהודים ההרריים כחלק מן העם היהודי,⁶ ומכך השתמע כי יש לנהוג בהם כפי שנוהגים בכלל יהודי ברית-המועצות. חוברת דומה שחוברה בידי ד"ר גראהרד טייך (Gerhard Teich)⁷ וד"ר היינץ רובל (Heinz Rubel) והוצאה לאור בשנת 1942 על-ידי מפקדת הס"ס, המשרד לגזע ו'המכון לחקר הגבולות וחוץ-לארץ' הגדירה את היהודים ההרריים ויהודי גרוזיה כ'תערובת של הגזע המזרחי עם גזעים שונים של הודו ואסיה הפנימית ועם עוד גזעים בלתי מוגדרים רבים'. היהודים ההרריים, מוסיפים טייך ורובל, 'הינם שבט יהודי שהיגר לראגסטאן בערך באמצע המאה השמינית'.⁸ מדברים אלה משתמע, כי מחברי החוברת אמנם לא היו חד-משמעיים לגבי קביעת מוצאם הגזעי של היהודים ההרריים, אך ראו בהם שבט יהודי על כל המשתמע מכך.

ערב הפלישה הגרמנית לקאווקאז הוציא ראש משטרת-הביטחון (Sicherheits-) (polizei) ושרות הביטחון של הס"ס (SD — Sicherheitsdienst Reichsführers SS)

4 על פרשה זו — עיין: אטשילדי; אליגולאשווילי. (ראה גם מאמריהם של ספקטור ושל בן-דוד בחוברת זו — המערכת).

5 המכון לחקר הגבולות וחוץ-לארץ (Institut für Grenz und Auslandstudien) נוסד ב-1920 ובראשו עמד מ' בהם (M.H. Boehm). כמוקד ההתעניינות של המכון היו בעיות פוליטיות של הגרמנים שחיו מחוץ למולדתם. עד השתלטות הנאצים בגרמניה היתה פעולת המכון מוגבלת ביותר בגלל קשיים תקציביים. השלטון הנאצי הרחיב את תמיכתו במכון, שחוקריו הצדיקו והסבירו את התביעות הטריטוריאליות של היטלר. ערב מלחמת-העולם השנייה עמד בראש המכון קארל לוש (C. Loesch) ומחקריו המכון עסקו בבדיקת מצב הגרמנים באזורים הסלאביים — ראה: ריטר, עמ' 23.

6 ראה: רשימת, עמ' 60-61.

7 טייך היה אחד 'המומחים' הנאציים, שעסק בין היתר ב'מחקר' על נחיתות הגזע היהודי והפעולה המזיקה של היהודים לחברה שהם חיים בה. מעט על פעולתו בתחום זה ראה: וויינרייך, עמ' 185.

8 ראה: טייך ורובל, עמ' 89.

חוברת הדרכה מיוחדת על ההרכב האתני של האוכלוסיה במרחב הרבגוני הזה, וגם בה יחד מקום ליהודים. בסיכום הפרק על היהודים נאמר:

תהיה אשר תהיה האמת בגירסה זו או אחרת [בדבר ההשתייכות הגזעית של יהודי קאוקאז], יש לראות את יהודי קאוקאז, הן אלה שהיגרו זה מקרוב לשם [הכוונה ליהודים האשכנזים שבאו מרוסיה] והן היהודים הקאוקאזיים, בתורת גוף זר במרחב זה.⁹

מסיכום זה משתמע, כי ראשי משטרת הביטחון והס"ד ראו בכל היהודים בקאוקאז — היהודים הרוסיים, הגרוזיים וההרריים — גורם זר ומזיק, ואילו הדעות השונות בדבר מוצאם האתני או הגזעי של היהודים ההרריים נראו להם חסרי משמעות מעשית. אנשי משרד החוץ הגרמני, לעומת זאת, היו מעוניינים לטפח את אהדת המוסלמים המקומיים לגרמניה ועל-כן ביקשו להתחשב בהשפעה שעלולה להיות לרצח המוני של יהודים הרריים על האוכלוסיה המקומית. אין תימה אפוא, כי לאחר כיבוש הקאוקאז הצפוני פנה אוטו בראוטיגאם (Otto Brautigam), איש משרד החוץ הגרמני, אל ראש שרות הביטחון של הס"ס באזור, בדבר ההתייחסות אל היהודים ההרריים. על פגישה זו מספר בראוטיגאם בזכרונותיו:

הסכרתי לו שאני אחראי למינהל ולעיצוב המדיני של הקאוקאז, אך אינני יכול לשאת באחריות לפעולות נגד העם הקטן והבלתי מזיק — היהודים ההרריים, אם יופעלו נגדם אותן שיטות אכזריות שהופעלו כלפי היהודים האחרים. את טענותי ביססתי על שני נמוקים עיקריים:

(1) נוכח הרבגוניות המרובה של העמים היושבים בקאוקאז, לא תבין האוכלוסיה את הרדיפות האכזריות נגד היהודים ההרריים שלא עשו לנו כל רע. האוכלוסים הללו עלולים לפרש צעד כזה כמדיניות גרמנית שמטרתה להשמיד את עמי הקאוקאז והם עלולים לנקוט מדיניות עוינת כלפי גרמניה. במקרה מעין זה אנו עלולים לאבד את התקווה לכבוש את קאוקאז בזמן הנראה לעין, כי הרי ידוע שהרוסים לחמו במאה ה-19 כשלושים שנה עד שהצליחו לגבור על התנגדותו של שאמיל ולהכניע את קאוקאז;

(2) טענתי כי היהודים ההרריים אינם יהודים כלל במובן האתני, אלא עם הררי זעיר ובלתי מזיק, שקיבל לפני מאות שנים את הדת היהודית.¹⁰

יש להניח, כי אוטו בראוטיגאם או אנשי משרדו פנו בעניין זה גם אל הממונים עליהם במשרד החוץ בכרלין, אם גם התכתבות זו לא הגיעה לידינו. משרד החוץ מצידו היפנה את השאלה בדבר מוצאם האתני של היהודים ההרריים אל פרופסור אוילר (Eulere). קרוב לוודאי, שתשובת אוילר היתה, כי יהודי איראן ואפגאניסתאן, וכמוהם

9 ראה: קאוקאזוס, עמ' 64.

10 ראה: בראוטיגאם, עמ' 535-536.

היהודים ההרריים, אינם נמנים עם הגזע היהודי. את חוות דעתו המנומקת של אוילר העביר משרד החוץ ב-7 בנובמבר 1942 למשרד למדיניות הגזע במפלגה הנאציונאל-סוציאליסטית. המנהל הראשי של המשרד דחה מכל וכל את מסקנות אוילר בדבר מוצאם הלא-יהודי של היהודים האיראניים והאפגאניים, לעומת זאת הוא לא פסק בשאלה בדבר השתייכותם הגזעית של היהודים ההרריים (ראה להלן: תעודה א). שאלה זו היפנה ד"ר רוברט וצל (Wetzel)¹¹ מהמשרד הנזכר אל 'המכון לחקר הגבולות וחוף-לארץ'.

חוות דעת אשר ניסח ד"ר גרהארד טייך והעביר למשרד למדיניות הגזע במפלגה הנאציונאל-סוציאליסטית ב-27 ביאנואר 1943 קובעת, כי 'היהודים הקאווקאזיים הם יהודים לכל דבר' (להלן: תעודה ב). ב-16 בפברואר, סמוך לקבלת חוות דעת זו, כתב גם גרהארד קיטל (Gerhard Kittel)¹², פרופסור באוניברסיטאות טיובינגן ווינה, תזכיר מנומק בדבר ההשתייכות הגזעית של יהודי איראן, אפגאניסתאן וקאווקאז (להלן: תעודה ג). בחוות דעתו קבע קיטל, כי היהודים האיראניים הם יהודים לכל דבר וראוי לנהוג בהם בהתאם לכך, אך יש הצדקה ליחס מיוחד כלפי היהודים הקאווקאזיים'. עמדתו של קיטל לגבי היהודים ההרריים היתה אפוא שונה מזו של טייך.

נוכח הגישות המנוגדות בדבר ההשתייכות הגזעית של היהודים ההרריים שנתגלו בחוות דעת אלו, הודיע מנהל המשרד למדיניות הגזע של המפלגה הנאציונאל-סוציאליסטית למשרד החוץ הגרמני, כי 'בינתיים יש לדחות את ההכרעה בדבר הטיפול ביהודים ההרריים' (הדגשת המעתיק — ראה להלן תעודה ד).

הדעות הסותרות וחוסר הבהירות בדבר המוצא הגזעי של היהודים ההרריים, כפי

11 ד"ר רוברט וצל היה מומחה באנאטומיה וגילה עניין רב ב'חקר' הפרה-היסטוריה של הגרמנים וכן בפאלאונטולוגיה. התיאוריות שלו בתחום זה זכו להכרה ולהערכה רבה של השלטון הנאצי. משנת 1936 היה פעיל מאוד במפלגה הנאצית ועמד מטעמה בראש ארגון המרצים הלאומיים באוניברסיטת טיובינגן. פעל בארגון הכל-ארצי של המרצים באוניברסיטאות והיתה לו השפעה רבה על מינוי צוותי ההוראה בהן ובסילוקם של יהודים ושל יסודות ליבראליים. בין שאר עיסוקיו הוא גם טיפל בטיפוח השקפות ברוח הנאציוניזם על היהדות והתלמוד. השלטונות ראו בו מומחה לענייני גזע והוא הועבר לברלין למשרד למדיניות הגזע בלשכה הראשית של המפלגה הנאציונאל-סוציאליסטית. ב-1945 נתפס רוברט וצל על-ידי הצבא הצרפתי ונכלא על פעילותו במסגרת השלטון הנאצי. ראה: אדם, עמ' 70-71, 76, 81-84, 136, 145-147, 153-154, 193-198.

12 גרהארד קיטל נולד ב-1888. משנת 1921 שימש פרופסור לברית החדשה באוניברסיטת טיובינגן. ב-1933 הצטרף למפלגה הנאציונאל-סוציאליסטית וכיהן כחבר הנהלה של האוניברסיטה. בהרצאותיו המדעיות והפופולאריות הדגיש את ההבדל בין היהדות בתקופת המקרא ובין זו 'הקולקלת' שבתקופות המאוחרות. על עמדותיו אלה הוא הותקף לא פעם על-ידי הסטודנטים הנאציונאל-סוציאליסטיים, שטענו נגדו, כי עמדותיו אינן תואמות את תיאוריות הגזע על אודות היהודים. במרוצת הזמן התאים קיטל עצמו למדיניות החדשה והדגיש, כי קיים ניגוד גזעי בין הנצרות ליהדות. בשלהי שנות השלושים הוא כיהן כפרואנט לענייני דת במכון הממלכתי לחקר היהדות בברלין ודאג לטפח את חקר היהדות מנקודת-ראות נאצית במחלקתו שבאוניברסיטת טיובינגן ובאוניברסיטת וינה, שגם בה הירצה. בשנת 1945 הוא נאסר על-ידי הצבא הצרפתי על פעולתו כימי הרייך השלישי. ראה: אדם, עמ' 38, 52, 153, 165, 176-177.

שהן משתקפות בתעודות המתפרסמות כאן לראשונה, הביאו לדחייה לזמן-מה של רצח היהודים ההרריים באחדים מהישובים בקאוקאז הצפוני שהיה ככיבוש הגרמני. אך בטרם הסתיים הבירור במקומות מגוריהם, שוחררו אזורים אלה על-ידי הצבא הסובייטי ואלפי היהודים ההרריים נצלו מהשמדה. יש להניח, כפי שאכן עולה מן הרציחות ההמוניות בכפרים, שאילו נמשך הכיבוש הנאצי באותם ישובים היו גם היהודים ההרריים מושמדים כמו יהודי רוסיה.

תעודות¹³

א

מפלגת הפועלים הנאציונאל-סוציאליסטית הגרמנית

לשכת המפלגה

ראש המשרד למדיניות הגזע

ברלין, W 15, רח' סאכסי 69

7 ביאנואר 1943

2595/35-42

אל: משרד החוץ, ברלין W8, רח' וילהלם 74-76

הנדון: מכתבכם מיום 7 בנובמבר 1942, מס' DIII 6282

על השאלה האם יש לטפל ביהודים ההרריים של הקאוקאז כמו ביהודים, עוד אביע את דעתי המסכמת.

לא אוכל להצטרף למסקנותיו של פרופ' אוילר בדבר מוצא היהודים הפרסיים והאפגאניים. אין לי כל ספק שמדובר כאן ביהודים. גם פרופ' אוילר לא יכול היה שלא לומר, כי היהודים הפרסיים-אפגאניים הם קרוב לודאי ממוצא יהודי. טיעוניו, כי אין לנוגעים בדבר כל סימני אופי של מעורבים מבחינה גזעית ולא סימני הכר מבחינת מעורבות דם סלאבי [אינם הרכחה], שכן טיעון מעין זה היה מביא בסופו של דבר לכלל מסקנה שנכיר גם [ביהודים] הספרדים כלא-יהודים, שהרי אצלם כמעט שאין סימנים כלשהם של דם אירופי. ברור כי מסקנה מעין זו אינה אפשרית, וזה מצביע עד כמה טיעוניו של פרופ' אוילר אינם יכולים להתקבל על הדעת. במקור היו ליהדות מרכיבי גזע של קדמת אסיה והאוריינט, ורק אחר-כך חדרו במידה רבה למדי יסודות אירופיים אל יהודי מזרח-אירופה.

היהודים הפרסיים והאפגאניים נבדלים לכן מבחינה גזעית מיהודי מזרח-אירופה, אך לא מיהודים שלא קלטו דם אירופי. בשאלה הנוספת שעורר אוילר, היינו להתפתחות הסוציולוגית של היהודים הפרסיים והאפגאניים, בכלל אין צורך לעסוק. אנו רשאים להניח כי היהדות, גם בעת המעבר של אחדים מבניה לאיראן, היתה כבר חברה מגובשת במידה רבה.

13 התעודות המתפרסמות כאן שמורות במיקרופילם, בארכיון הלאומי של ארצות-הברית בושינגטון. תודתי לדר' מנחם קאופמן, שסייע בידי בתרגום התעודות לעברית.

מבחינת הגזע ומן הסיבות שרמזתי עליהן לעיל, אינני רואה סיבה כלשהי לטיפול מיוחד כלשהו ביהודים הפרסיים-אפגאניים. לפי עניות דעתי, יש להשוותם ליהודים האחרים בכל הצעדים של המדיניות המעשית של הגזע.

הייל היטלר

גרנס¹⁴

מנהל ראשי של המשרד

ב

מכון לחקר הגבולות וחרץ-לארץ
ברלין-סטגליץ, רח' גרונוואלד 15

27 ביאנואר 1943

לכבוד

ד"ר וצל

המשרד למדיניות הגזע

ברלין, W15, רח' סאכסי 69

הנדון: המיקום הגזעי של היהודים ההרריים

מכתבכם מס' Alt. III/DR.T/Hu

חבר המפלגה הד"ר וצל היקר!

בהתייחס למכתבך מה-7 בחודש זה והנספחים הכלולים בו, הנני להודיעך כי לא אוכל להצטרף ללא סייג אל דעתו של ד"ר הולץ (Holtz)¹⁵ ולא כל שכן לדעתו של פרופ' אוילר.

אני מטיל ספק, אם ניתן לראות ביהודים גרוזיים וביהודים המכונים הרריים כעמי קאווקאז לוחמים. מוזר הוא שניתן לומר על עם המכונה 'יהודים הרריים' שהוא עם לוחם, מה עוד שאזור מגוריו הוא אך ורק לאורך עורק התחבורה הראשי המוביל לדרבנט.

העדר הוכחה בדבר קיום שותפות-דם בין היהודים ההרריים האלה ובין הגזעים המזרח-אירופיים, מצב שקיים גם אצל הקראים, אינה מעידה במקרה זה כי היהודים ההרריים אינם ממוצא יהודי. מה עוד שדרך הנרודים הצפון-מערבית של היהודים

14 ואלטר גרוס (Walter Gross) נולד באוקטובר 1904 בעיר קאסל, ב-1925 הצטרף למפלגה הנאצית, עם סיום לימודי רפואה היה פעיל משנת 1932 באיגוד הרופאים הפאשיסטיים במינכן. החל מ-1933 יסד וניהל את המשרד ל'הסברת מדיניות האוכלוסיה וטיפוח הגזע' של המפלגה הנאצית בברלין, אשר באפריל 1934 הוסב שמו ל'משרד למדיניות הגזע של המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית'. ב-1936 היה חבר הרייכסטאג. מספטמבר 1942 שימש כמנהל האגף למדע במשרדו של אלפרד רוזנברג. ב-1943 פירסם גרוס את הספר 'ההנחות הגזעיות-פוליטיות לפתרון הבעיה היהודית'. הוא נשא תואר פרופסור והירצה באוניברסיטאות רבות. ראה: שטוקהורס, עמ' 166.

15 מדובר, כנראה, בואלדמאר הולץ (Waldemar Holz), יליד 1904, ד"ר למשפטים, ששימש כשופט במשפטים פוליטיים רבים ברייך השלישי.

עברה באזורים של האוריינט וקדמת-אסיה. כיוון שהיהודים נוטים לקלוט דם של בני-סביבתם, טבעי הוא שניתן להוכיח אצלם רק סימני גזע אוריינטאליים ושל קדמת-אסיה.

התיאורים הרבים שאני מכיר על היהודים ההרריים הם בעיקר ספרות המאה ה-19, והם נכתבו בידי נוסעים ללא דעות קדומות. בכל אלה מדובר בעיקר על אנשים עשירים, אצילים ומכובדים. כיוון שמוצאם לא היה מנסיכים, הרי קיימת אפשרות יחידה שהשיגו את עושרם במסחר. מסתבר אפוא, שכאן לפנינו אוכלוסיה שהשיגה באמצעות נציגיה הבולטים מעמד כלכלי בעל השפעה באמצעות המסחר. סימני הגזע העיקריים שלהם הם של האוריינט וקדמת-אסיה, נוסף לכך הם מאמינים בתלמוד. נימוקים אלה הביאו אותי עם כל הזהירות, למסקנה שהיהודים הקאווקאזיים הם יהודים לכל דבר.

אינני חושב אותם לעם הררי חקלאי או לוחם. גם אינני יודע עד כמה נכונה הדעה, כי רק במאה ה-19 הם התוודעו לראשונה לתלמוד. נראה לי, כי אין הדבר מתקבל על הדעת, שכן התלמוד, לפחות בנוסחו הבבלי, היה כבר קיים לפני שהיהדות חדרה לקאווקאז.

נראה שקיימת כאן טעות מצדו של פרופ' אוילר.

הייל היטלר
שלך
גרהארד טייך

ג

העתק Ista R—III/43 5012
מאת פרופ' ד"ר קיטל
טיובינגן-וינה

על אודות היהודים הפרסיים, האפגאניים והקאווקזים
ההסברים שניתנו לי ב'תזכיר' על אודות האיראנים בני דת משה בפאריס אינם קבילים בשום אופן מבחינה היסטורית.

מספר היהודים החיים בפרס איננו 10-12 אלף [נפש] אלא לפי כל המקורות המצויים, גם יהודיים, בערך 60 אלף נפש. רק בטהראן מצויים כ-10 אלפים. בדבר מעמדם של היהודים באיראן יש להבחין היטב בין התקופה שעד 1920/1 לזו שאחריה. משנת המהפכה של רז'אשאה מתחילה המודרניזאציה של פרס העתיקה ובמהלכה הוסדרה גם שאלת היהודים לפי הדגם המערבי של האמאנציפאציה. אז קיבלו היהודים בפרס זכויות אזרחיות, זכות בחירה, זכויות ירושה מלאות, זכויות בבתי-ספר וכו', בקיצור שוויון אזרחי, שאותו מדגיש התזכיר. כל הכתוב [בתזכיר] על מצב היהודים בפרס מתאר את המצב כפי שהיה מסוף שנות העשרים. אך כל המסקנות המוסקות מכך הן בכל זאת בלתי נכונות, כיוון שהמצב הקודם של היהודים בפרס היה שונה לחלוטין. לא רק בזמנים עתיקים, אלא גם במאה

ה־17, באה לידי ביטוי הנטייה נגד היהודים ברדיפות ובפוגרומים; הסימן המיוחד שיהודים [היו חייבים לשאת] היה מובן מאליו ואפילו הגטו בערי פרס התקיים בכל המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20. במשך מאות שנים לא פסקו היהודים עצמם מלהתלונן קשות על יחס מפלה, רדיפות והשפלות כלפיהם בפרס. העובדה שיהודים חייבים להתגורר בגטאות מופרדים בחומרה [משאר האוכלוסיה] היתה מתוך לכל ויכוח, וכן שיהודים חייבים לשאת סימן־היכר מיוחד. בהתחלה היתה זו חתיכת בד אדום על החזה או על הראש ומסוף המאה ה־19 כפתור כסף עם כתובת יהודית מיוחדת. נאסרה עליהם בחומרה הגישה לבתי הפרסים. הוטלו עליהם הגבלות בענייני ירושה של רכוש השייך לשיעים, ובתנאים מסוימים גם של רכוש השייך לקרובי משפחה רחוקים. עד 1920 ניהלו יהודי פרס חיים נפרדים משלהם בגטו ואין כלל מקום לדבר על התמזגותם בתוך העם הפרסי.

גם אין זה נכון שלא היו להם קשרים עם היהדות העולמית. [הקשר] היה כמובן שונה מאשר בקרב היהודים המערביים, אך עובדה היא שכבר ב־1865 פנתה יהדות טהראן במכתב לכ"ח כפאריס בתלונה על היחס [אליהם], שהביאה בזמנו לשאלות בפארלמנט האנגלי בדבר מצב היהודים בפרס. ואכן יסד כ"ח בתי־ספר יהודיים בפרס.

על האנתרופולוגיה של יהודי פרס אינני יכול לאמר מאומה מידיעותי אני ואינני מוצא נתונים בספרות. אולם כיוון שבמשך מאות שנים הם חיו כבדילות אנתרופולוגית, יש מקום להניח, כי הם נבדלים מהטיפוס המוכר לנו של היהדות העולמית והם חסרים את המרכיב הגזעי האירופי ואותו משהו הנותן את החותם 'היהודי' המיוחד. הם כנראה מייצגים את הטיפוס הגזעי של האוריינט וקדמת־אסיה הקדומים עם תופעות, קרוב לודאי, דגנראטיביות. ראוי היה לחקור מבחינה אנתרופולוגית את המושבה האיראנית של בני דת משה בפאריס.

מבחינה דתית הם כמעט לא התאימו את עצמם לסביבה השיעית. רבים מהם עברו במשך הדורות לדת האסלאם והנותרים מטפחים בהכרה את דת משה תוך כדי שמירה על התלמוד.

מוצאם של היהודים האפגאניים הוא מיהודי פרס. לשון־הדיבור שלהם היא יהודית־פרסית. מרבית ספריהם גם הם מיהדות פרס. עד מלחמת־העולם הראשונה הם התגוררו ברבעים יהודיים מיוחדים וחבשו כסוּר־ראש שחור, שנחשב סימן ליהדותם וכיום מקובל כסמל של אבל על חורבן ירושלים. בשאר דברים, יותר מאשר יהודי פרס, הם התאימו את עצמם לסביבתם, מעצם עובדת ההסתגרות של אפגאניסתאן. נמצאות לפחות עדויות, המציינות שהם נבדלים רק במעט מהאוכלוסיה הסובבת. ב־1918 הוערך מספר היהודים באפגאניסתאן ובתורכיסתאן ב־18 אלף נפש בערך.

היהודים הגרוזיים הם חלק מיהדות קאווקאז, הנחלקת ליהודי גרוזיה ולאילה המכונים יהודים הרריים.

21 אלף יהודי גרוזיה דוברים גרוזית. כאורח-חיים ובחיצוניות הם כמעט לא נבדלים מגרוזים מבטן ומלידה. אין להם כנראה תרבות יהודית גרוזית מיוחדת; גם לא שפה או דפוסי לשון משלהם. על מעשי עוינות מצד האוכלוסיה כלפי היהודים כמעט לא דווח במאות השנים האחרונות. לי לא ידוע על כאלה מחוץ למקרה משנת 1878, שגם לו לא היו השלכות מרחיקות לכת.

היהודים ההרריים, המונים בערך 25 אלף, מתגוררים בהרים בעיקר במחוזות דאגסטאן, באקו, טרק, קובאן. הם דוברים דיאלקט איראני עם השפעה תורכית חזקה, המכונה לשון תאתית. בלבוש, במאכלים ובמנהגים הם, כנראה, דומים לשבטים הסובבים. לפי כל החומר המצוי בידי הם גם קרובים מאוד מבחינה אנתרופולוגית לשכניהם. הם פעילים קודם כל בחקלאות ובמלאכה. יש להם ספרות משלהם, אך בנוסף לכך יש להם, קרוב לודאי, ידיעה רבה גם בספרות היהודית העתיקה. לא מצאתי נתונים האם התלמוד ממלא בקרבם תפקיד כלשהו. חייהם הדתיים גרושים מאוד מושגים מקומיים על רוחות, שדים, מכשפות וכדומה; יש להם גם חגים חקלאיים משלהם.

הבעיה של יהודים קאוקאזיים אלה שונה אפוא מזו של הפרסיים. על-פי מנהגייהם, מאכליהם, וכנראה גם הרכבם האנתרופולוגי הם הפכו כתוצאה מהסגירות, להיות דומים מאוד לאוכלוסיה הסובבת ונעשו כת דתית. ניתן לומר עליהם למעשה לפחות חלק מהדברים שיוחסו ב'תזכיר' בצורה כוזבת ליהודי איראן. בספרות שיכולתי להגיע אליה לא מצאתי באף מקום עקבות על קשרים משמעותיים שלהם עם ארגונים יהודיים עולמיים.

יש לקחת בחשבון את ההגירות של יהודים מרוסיה האירופית [לקאוקאז] במאות ה-19 וה-20. אלה באו יד ביד עם כיבוש אזור קאוקאז על-ידי רוסיה, וביחד עם הרוסיפיקאציה הביאו עימם פעולות אנטי-יהודיות, הרס ופוגרומים. גם עם הכולשביזאציה קמו היהודים לתחייה. עד כמה שאני יכול להעריך, לא היו פעולות נגד היהדות ממוצא קאוקאזי, שלגביהם קבעו בעיקר סיבות חיצוניות. גם לא התרשמתי שבואם של היהודים הרוסיים שינה את האופי הבסיסי של יהודים קאוקאזיים אלה. על כל פנים זה היה עשוי לקרות לכל היותר רק אצל השכבות העליונות בערים. אמנם ברפובליקה הגרוזינית היו עוד ב-1918 יהודים אחדים שתפסו עמדות ממלכתיות, כך למשל היה גולדמן מסוים שר העבודה, אך נראה כי אדם זה לא [היה] יהודי גרוזי אלא יהודי רוסי.

קיימת אפוא הצדקה ליחס מיוחד כלפי היהודים הקאוקאזיים. לגבי היהודים האיראניים אין בסיס איתן לכך. היהודים האפגאניים נמצאים בערך במצב-ביניים בין השניים.

קיטל

פרופסור של אוניברסיטת טיובינגן-וינה

ד

מפלגת הפועלים הנאציונאל-סוציאליסטית הגרמנית
 לשכת המפלגה
 ראש המשרד למדיניות הגזע
 ברלין, W15, רח' סאכסי 69

22 בפברואר 1943

R 2387/35-42

אל משרד החוץ
 לידי יועץ המחלקה ראדמאכר
 ברלין W8 רח' וילהלם 74-76

הנדון: יהודי איראן ואפגאניסתאן וגם היהודים ההרריים בקאווקאז
 חבר המפלגה ראדמאכר היקר!

מצורף בזה הנני מעביר לך העתק מכתבי מהיום אל משרד הפנים לידיעתך.
 בעניין היהודים ההרריים בקאווקאז אין אחידות דעים. היהודים, כידוע, רואים
 ביהודים ההרריים יהודים. עד כמה שידוע לי, הם נחשבים ליהודים גם בעיני
 הסובייטים.

כנספח אני מצרף בזה העתק של מכתב מ-27 ביאנואר 1943 מאת המכון לחקר
 הגבולות וחוץ-לארץ. אני בדעה כי את השאלה, האם יש לראות ביהודים ההרריים
 יהודים ניתן להבהיר רק באמצעות מחקר מפורט במקום. לכן, לפי עניות דעתי,
 בינתיים יש לדחות את ההכרעה בדבר הטיפול ביהודים ההרריים. עד כמה שידוע לי
 זו גם עמדת משרד הביטחון הראשי של הרייך.

בברכות נאמנות

הייל היטלר

שלך

[גרורס]

ה

העתק מס' ISta R-5117III/435012
 מפלגת הפועלים הנאציונאל-סוציאליסטית הגרמנית
 לשכת המפלגה
 ברלין, W 15, רח' סאכסי 69

24 במאי 1943

R 2722/35-42

אל משרד הפנים ברלין¹⁶

הנדון: חוות-הדעת של פרופ' ד"ר קיטל מוינה על יהודי פרס, אפגאניסתאן וקווקאז מתייחס למכתבי מ-22 בפברואר בעניין יהודי איראן

ממנהל משרד הרייך קיבלתי תצלום חוות-דעתו של פרופ' קיטל מ-16 בפברואר 1943.

המסקנות של פרופ' קיטל לגבי יהודי איראן זהים בסופו של דבר עם דעתי, שהיבעתי במכתבי למשרד החוץ מ-7 ביאנואר ו-22 בפברואר 1943. לגבי יהודי איראן מסקנת פרופ' קיטל היא כדעתי, שמדובר כאן ביהודים. גם בדבר המבנה הגזעי שלהם זהות דעותיו של פרופ' קיטל לדעתי. גם דעתי היא, כפי שכבר ציינתי שיהודי איראן יש להם מרכיבים גזעיים בעיקר של האוריינט וקדמת-אסיה וחסרים הם, כנראה, מרכיבים גזעיים אירופיים, שאותם אנו מוצאים לעיתים קרובות בקרב יהודי מזרח-אירופה.

לגבי יהודי אפגאניסתאן, דעתי שגם כאן מדובר ביהודים. הם משייכים את עצמם ליהדות ובהתאם לכך יש, לפי עניות דעתי, לטפל בהם כביהודים. אם אכן הם הסתגלו יותר מאחרים לסביבתם, כפי שטוען קיטל, הרי אין זו סיבה שלא לראות בהם יהודים. גם היהודים הגרמניים התאימו את עצמם במידה רבה לתנאים הגרמניים.

פרופ' קיטל מזכיר שם גם את יהודי תורכיסתאן. הוא מתכוון ככל הנראה לאלה המכונים יהודי בוכארה. יהודים אלה המכונים גם יהודי אסיה התיכונה או ג'וגוט יושבים בגטאות של אוזבקיסתאן ותורכיסתאן. הם דוברים יידיש, טאג'יקית, אוזבקית ורוסית. הם בני דת משה. מספרם הוא בערך 18 אלף. האוכלוסיה שסביבם רואה בהם יהודים. גם אני סובר, כי אין כל יסוד שלא לראות בהם יהודים. גם היהודים רואים ביהודי בוכארה יהודים.

לא אוכל להצטרף למסקנותיו של פרופ' קיטל לגבי יהודי קאוקאז. פרופ' קיטל מבחין בקרב יהודי קאוקאז יהודים גרוזיים ויהודים הרריים. הבחנה זו היא חדשה לי. עד עתה היה מקובל שיהודים הרריים, יהודים גרוזיים ויהודים קאוקאזיים הם מושג אחד. ברשימת הלאומים, העמים והשבטים של האזורים שהיו פעם ברית-המועצות מאת ד"ר גרהארד טייך וד"ר היינץ רובל, שהוצאה לאור על-ידי הוצאת-הספרים שווארצאוס בלייפציג, מופיעים כל היהודים הללו כשבט אחד בשם 'יהודים הרריים'. כל היהודים האלה מכנים עצמם דאג'צ'ופוט. הם מתגוררים בגטאות בערים

26 ביוני 1943. ב-23 ביוני 1943 שלח משרד הפנים אל משרד החוץ מכתב בנושא זה המתחיל בפיסקה הבאה:

הנני שולח לידעתכם העתק מחוות-דעתו של פרופ' ד"ר קיטל, טיובינגן-וינה, מ-16 בפברואר 1943 על היהודים הפרסיים, האפגאניים והקאוקאזיים וכן העתק של נייר-עמדה מאת ראש המשרד למדיניות הגזע של מפלגת הפועלים הנאצינאל-סוציאליסטית הגרמנית מיום 24 במאי.

בהמשך המכתב מתייחס הכותב אל ראש משטרת הכיטחון, אך לא עלה בידי למצוא את העמוד השני של המכתב, שנרשם כמכתב נכנס כמשרד החוץ ב-25 ביוני 1943.

דרבנט וקובא (באזרביג'אן) ובכפרים אחדים ברפובליקה האוטונומית של דאגסטאן וברפובליקת הברית הגרוזית. הם דוברים יידיש, טאטארי, תורכית-אזרביג'אנית, גרוזית. דתם היא דת משה, פולחן יהו"ה מעורב עם עבודת רוחות ואלילי הטבע. הם עוסקים במסחר, בגידול טבק ובעיבוד עורות לסאפיאן.¹⁷ ד"ר טייך, המתבסס בעיקר על מקורות סובייטיים רשמיים, טוען כי מספר היהודים ההרריים, בכללם יהודי גרוזיה והיהודים הקאווקאזיים, הוא בערך 26 אלף. יש להבדיל בין יהודים הרריים אלה ובין יהודי מזרח-אירופה, אשר היגרו בעשרות השנים האחרונות לקאווקאז ומספרם זהה בערך לזה של היהודים ההרריים.

לגבי היהודים ההרריים או היהודים הגרוזיים, היבעתי כבר את דעתי במכתבי מ־22 בפברואר 1943. בעניין זה יש עדיין צורך במחקר במקום. רק אחר מחקר כזה יהיה ניתן לקבוע ולהגיע למסקנה סופית, האם מדובר כאן למעשה ביהודים.

הייל היטלר

חתימה [ר' גרוס]

מנהל ראשי של המשרד

17 סאפיאן הוא עור מעובד, שנועד לחלק העליון של נעליים ומגפיים רכים.

הפניות ביבליוגרפיות

Uwe Dietrich Adam, <i>Hochschule und Nationalsozialismus</i> , Tübingen 1977.	אדם
א' אטשילר, 'הצלת היהודים יוצאי בוכארה, אירן ואפגאניסטן בצרפת הכבושה (1940-1944)', יד ושם, כרך ו (תשכ"ז), עמ' 221-243.	אטשילר
א' אליגולאשווילי, 'כיצד ניצלו היהודים יוצאי גרוזיה בצרפת הכבושה', יד ושם, כרך ו (תשכ"ז), עמ' 217-220.	אליגולאשווילי
O. Bräutigam, <i>So hat es sich Zugetragen; ein Leben als Soldat und Diplomat</i> , Würzburg, 1968.	בראוטיגאם
M. Weinreich, <i>Hitler's Professors</i> , New York 1946.	וויינריך
G. Teich und H. Rubel, <i>Völker, Volksgruppen und Volksstämme auf dem ehemaligen Gebiet der UdSSR</i> ; Geschichte, Verbreitung Rasse, Bekenntnis, Leipzig, Herausgegeben Reichsführer SS, Rasseamt und Institut für Grenz-und Auslandstudien, 1942.	טייך ורובל
Gorskje Evrei, <i>Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia</i> , Moscow 1952, vol. 12, p. 232.	יהודים הרריים
<i>Kaukazus</i> (Nur für Dinstgebrauch), Herausgegeben von Chef Sicherheitspolizei und SD, Wansee—Institute, 1942.	קאווקאזוס
א' קלבן, 'שואת קהילות יהודי ההר בצפון קווקאז', במערכה (אוגוסט 1984), עמ' 10.	קלבן
Ernst Ritter, <i>Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917-1945</i> , Wiesbaden 1976.	ריטר
<i>Verzeichnis der Völker, Volksgruppen und Volksstämme auf Gebiet der ehemaligen UdSSR</i> , Berlin 1941.	רשימת
E. Stockhors, <i>Fünftausend Köpfe</i> , Bruchsel-Baden 1967.	שטוקהורס